

*Соколюк С.Ю.**к.е.н., доцент,**завідувач кафедри підприємництва,**торгівлі та біржової діяльності,**Уманський національний університет садівництва**Sokolyuk Serhiy**Uman National University of Horticulture*

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

INSTITUTIONAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF ORGANIC PRODUCTION IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Анотація. У статті розглянуто сутнісну основу органічного аграрно-промислового виробництва, кінцевим результатом якого є випуск органічної продукції. Виокремлено причини, які стримують ефективність виробництва органічної продукції в Україні. Обґрунтовано, що розвиток органічного виробництва є важливим напрямом активізації інноваційної діяльності підприємств аграрного сектору. Досліджено сучасний стан розвитку органічного сільського господарства, показано його місце у світовому ринку органічної продукції. Розглянуто інституційні засади ведення, запровадження та регулювання системи органічного виробництва в Україні. Висвітлено проблеми розвитку та функціонування інституційного забезпечення органічної складової аграрного сектору, що знижують рівень ефективності органічного виробництва. Обґрунтовано доцільність здійснення кластеризації як інструмента підвищення конкурентоспроможності підприємств – виробників органічної продукції.

Ключові слова: аграрний сектор, органічне виробництво, органічна аграрно-промислова продукція, інституційне забезпечення, кластер.

Постановка проблеми. Сучасні економічні реалії господарювання нерозривно пов'язані з розвитком екологічного землеробства на основі використання альтернативних технологій, зокрема органічних та біологічних, особливістю яких є виробництво продукції з жорстким контролем якості. В результаті такої виробничо-господарської діяльності підприємства аграрного сектору виробляють

органічні продукти, які порівняно зі звичайними не лише мають сертифікати якості та екологічної безпеки, але й характеризуються вищими смаковими властивостями. Крім того, ведення органічного виробництва в довгостроковій перспективі забезпечує зберігання та підвищення родючості ґрунтів, підтримання та розширення біологічних циклів у системі виробництва та переробки аграрно-промислової продукції, зменшення забруднення навколишнього середовища, здійснення охорони природних ресурсів тощо. Таким чином, актуальною вимогою часу є обґрунтування еколого-економічних аспектів активізації підприємницької діяльності, які значною мірою залежать від регулювання інституційної бази щодо виробництва органічної аграрно-промислової продукції, яка забезпечує умови роботи вітчизняних органічних операторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних основ процесу становлення органічного виробництва, питань розвитку та реалізації органічної продукції здійснили такі вчені-економісти, як В. Артиш, Р. Безус, Н. Буга, О. Варченко, В. Вовк, Н. Гончаренко, М. Кобець, Ю. Лупенко, Л. Мармуль, В. Месель-Веселяк, О. Шубравська, І. Яненкова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій з питань розвитку органічних підприємств на засадах удоскона-

лення спеціалізації та сертифікації органічного виробництва, в реаліях сьогодення постає необхідність аналізу тенденцій формування та розвитку ефективного виробництва органічної продукції в межах аграрного сектору, оцінювання рівня його інституційного забезпечення, пошуку оптимальних умов діяльності органічних підприємств – виробників продовольчої продукції.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сучасного стану та обґрунтування перспективних умов для функціонування вітчизняних виробників органічної сільськогосподарської продукції, які залежать від удосконалення інституційного регулювання розвитку органічного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Органічне виробництво аграрно-промислової продукції є важливим напрямом інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору. Воно є методом нетрадиційного ведення сільського господарства, що поєднує нововведення й науку та передбачає оптимальне використання природної родючості біологічних ресурсів, застосування ресурсоощадних технологій в умовах жорсткого обмеження використання хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів та консервантів. Органічне сільське господарство є, з одного боку, багатофункціональною агро-екологічною моделлю виробництва, а з іншого боку, практичною реалізацією загальної концепції сталого (екологічно та соціально збалансованого) розвитку, що дає змогу в перспективі узгодити та гармонізувати економічні, екологічні та соціальні цілі в аграрному секторі [1]. Результатом органічного виробництва є органічна продукція, вирощування якої в межах аграрного сектору дає можливість зберегти та збагатити природний капітал через зниження викидів, створення поглиначів вуглецю, збереження органічної речовини в ґрунті та збільшення біорізноманіття [2]. Отже, нині органічні продукти, вироблені з використанням природних речовин та натуральних методів виробництва, набувають все більшої популярності.

Під органічною продукцією слід розуміти продукцію, отриману в результаті сертифікованого виробництва, причому ця серти-

фікація на території нашої країни повинна проводитися виключно відповідно до Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [3]. Особливістю такого виробництва є те, що сертифікації відповідними уповноваженими установами підлягають як процеси виробництва та переробки, так і пакування та зберігання продукції.

Серед основних причин, які стримують розвиток виробництва органічної продукції в Україні, найсуттєвішими є [4, с. 48] недосконале інституційне забезпечення та відсутність державної фінансової підтримки; інноваційна пасивність більшості виробників та управлінських структур; слабка обізнаність виробників щодо специфіки органічного виробництва, а населення – щодо переваг органічної продукції; переважання експорту органічної сировини; перебування переробки, виробництва органічних продуктів, гуртової та роздрібною торгівлі ними в нерозвиненому стані; дефіцит сільськогосподарської сировини органічного походження; недостатня кількість великої рогатої худоби як основного виробника органічних добрив; висока вартість позикових коштів (відсоткові ставки на сільськогосподарські кредити перебувають на рівні 25–29%); високе техногенне навантаження на площі Центральної та Східної України.

З огляду на перспективи подальшого зростання попиту на екологічно безпечні продукти харчування та наявність сприятливих умов для виробництва органічної аграрно-промислової продукції в Україні розвиток органічного виробництва є важливим напрямом активізації інноваційної діяльності підприємств аграрного сектору. Статистична інформація, що характеризує розвиток ринку органічної продукції, досить розрізнена за окремими джерелами. Згідно з даними міжнародного незалежного Науково-дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL) станом на початок 2017 р. Україна посідала двадцяте місце у світі та одинадцяте в Європі в рейтингу країн за загальною площею сільськогосподарських угідь, що сертифіковані як органічні. Згідно з даними Федерації органічного руху України частка

сертифікованих органічних площ складає майже 0,7% від загального обсягу сільськогосподарських угідь країни. При цьому Україна посідає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі та спеціалізується переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур.

Розвиток органічного виробництва в Україні протягом останніх років демонструє динаміку зростання площ органічних сільськогосподарських угідь та кількості органічних підприємств-виробників. Так, у 2017 р. загальна площа сертифікованих сільськогосподарських угідь становила 420 тис. га, що на 155,4% більше, ніж у 2010 р. (рис. 1). Це відбувається завдяки наявності значного ресурсного потенціалу для виробництва органічної аграрно-промислової продукції,

пов'язане зі стимулюванням урядом поширення принципів органічного землеробства, розширенням ринків органічної продукції, створенням конкуренції в їх межах, удосконаленням інституційних умов діяльності вітчизняних органічних виробників.

Нині в Україні налічуються 429 операторів органічного ринку, 375 з яких є виробниками органічної аграрно-промислової продукції, решту складають трейдери, переробники, заготівельники дикоросів (табл. 1).

В Черкаській області у 2017 р. функціонували 14 органічних підприємств. Найуспішнішими представниками українського органічного сектору в межах області є ТОВ «Агрофірма «Поле»», що вирощує органічні зернові та бобові культури; тепличний комплекс органічного землеробства ФОП Сабельнікова В.О. («Organic Villa»), що

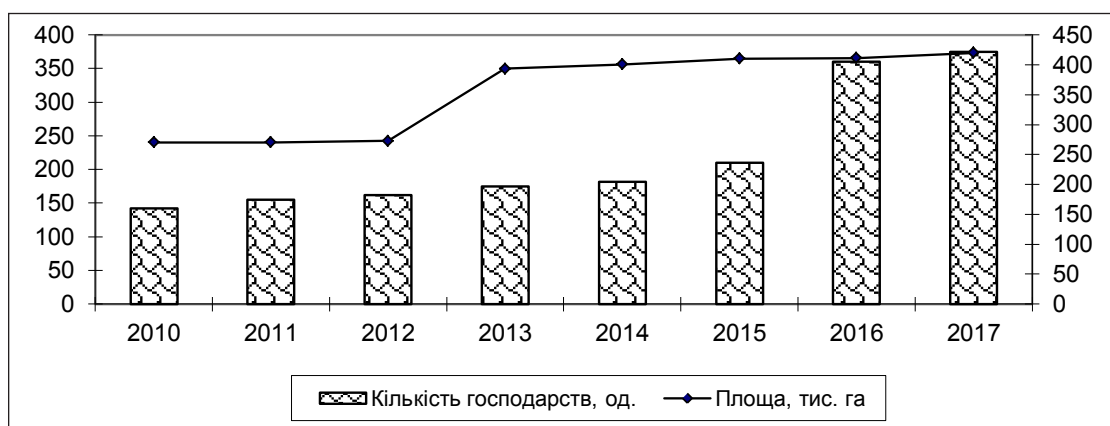


Рис. 1. Показники розвитку органічного виробництва в Україні

Джерело: побудовано на основі джерела [5]

Таблиця 1

Розподіл операторів сертифікованих суб'єктів органічного ринку України у 2017 р.

Регіональна приналежність	Кількість операторів	Регіональна приналежність	Кількість операторів
Україна	426	Миколаївська область	13
Вінницька область	19	Одеська область	38
Волинська область	10	Полтавська область	18
Дніпропетровська область	23	Рівненська область	8
Донецька область	2	Сумська область	7
Житомирська область	27	Тернопільська область	7
Закарпатська область	12	Харківська область	29
Запорізька область	12	Херсонська область	38
Івано-Франківська область	9	Хмельницька область	21
Київська область	58	Черкаська область	14
Кіровоградська область	14	Чернівецька область	4
Луганська область	1	Чернігівська область	16
Львівська область	26		

Джерело: побудовано на основі [6]

пропонує органічні овочі, ягоди та фрукти; ФОП Конкін Тимофій Михайлович, що виробляє органічні добрива («БІОГУМУС ВЕРМІКОН»), ТОВ «Науково-виробничий центр «Черкасибіозахист»», що виготовляє біопрепарати, придатні для застосування в органічному виробництві.

Одним з важливих питань розвитку органічного виробництва є неврегульованість нормативно-правової бази, що ускладнює функціонування вітчизняних органічних підприємств-виробників. Варто відзначити, що з прийняттям у 2013 р. Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», який діятиме до 1 серпня 2019 р., в країні значно поліпшились інституційні умови для ведення та запровадження системи органічного виробництва [7], хоча це не вирішило всіх проблем, які супроводжують його розвиток. Так, Законом не передбачено бюджетну підтримку та розроблення державної програми з розвитку виробництва органічної продукції, а його положення неповністю відповідають законодавству ЄС у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної аграрно-промислової продукції. Задля посилення потенціалу органічного виробництва в Україні необхідно розробити низку нормативно-правових актів, стандартів та технологій з урахуванням кліматичних та виробничих особливостей регіонів країни. Проте

на вимогу цього Закону вже прийнято низку нормативно-правових актів (табл. 2).

Задля вдосконалення інституційного регулювання розвитку органічного виробництва та адаптації вимог органічного законодавства до права ЄС прийнятий Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», який набув чинності з 2 серпня 2018 р., проте вступає в дію 2 серпня 2019 р. Він визначає основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, а також засади його правового регулювання, обігу та функціонування ринку органічної продукції, правові основи діяльності, напрями державної політики центральних органів виконавчої влади та суб'єктів ринку органічної продукції [8]. Варто зауважити, що в ньому враховані директиви та регламенти ЄС, що дасть змогу адаптувати українське законодавство до європейського.

Таким чином, розвиток органічного виробництва формується в мінливому інституційному середовищі, що включає торговельно-збутову мережу, процес ціноутворення, механізми страхування ризиків тощо. Формування результативного інституційного середовища, адекватного глобальним технологічним перетворенням, є основою, яка спрямовує розвиток органічного виробництва та створює принципово досконалішу

Таблиця 2

Нормативно-правова база розвитку органічного виробництва

Назва законодавчого акта	Вид	Дата прийняття, номер
«Про затвердження Детальних правил виробництва органічних морських водоростей»	Постанова КМУ	30 вересня 2015 р., № 980
«Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) аквакультури»	Постанова КМУ	30 вересня 2015 р., № 982
«Про затвердження переліків вхідних продуктів, які дозволяється зберігати у виробничому підрозділі»	Постанова КМУ	9 грудня 2015 р., № 1023
«Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва»	Постанова КМУ	23 червня 2016 р., № 208
«Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження»	Постанова КМУ	30 березня 2016 р., № 241
«Про затвердження Порядку ведення Реєстру виробників органічної продукції (сировини)»	Постанова КМУ	8 серпня 2016 р., № 505
«Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження»	Постанова КМУ	31 серпня 2016 р., № 587
«Про затвердження державного логотипу для органічної продукції (сировини)»	Наказ Мінагрополітики	25 грудня 2015 р., № 495

Джерело: побудовано на основі [5]

систему аграрно-промислового виробництва. Аналіз ситуації щодо інституційного забезпечення регулювання виробництва органічної аграрно-промислової продукції вказує на наявність низки проблем, які впливають на рівень його ефективності (табл. 3).

З огляду на вищезазначене можемо сказати, що для ефективного розвитку органічного виробництва вітчизняні виробники органічної продукції повинні шукати інноваційні форми економічної та організаційної взаємодії між собою. Перспективним напрямом такої взаємодії, який поступово впроваджується в Україні, є кластери з виробництва та обігу органічної аграрно-промислової продукції. Кластер з виробництва та обігу органічної продукції – це сукупність підприємств та організацій, географічно та/або адміністративно пов'язаних між собою, які здійснюють виробничу, наукову, торговельну та інші види діяльності у сфері органічного рослинництва та об'єдналися для реалізації спільних цілей щодо популяризації споживання органічної продукції, застосування принципів органічного землеробства, підвищення його економічної, екологічної та соціальної ефективності [10]. Кластерна форма об'єднання виробників органічної аграрно-промислової продукції сприятиме підвищенню конкурен-

тоспроможності сільськогосподарських товаровиробників на національному та міжнародному ринках.

Висновки і пропозиції. Органічне виробництво є пріоритетним напрямом інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору, що дає змогу реалізувати екологічну рівновагу в агроєкосистемах, а також підтримує та покращує екологічну гармонію. За органічного виробництва забезпечується відповідність органічної системи сільського господарства та аграрно-промислової продукції певним стандартам, що дає можливість маркувати продукцію відповідним чином та реалізовувати її як органічну. Під час ведення органічного виробництва максимально використовуються біологічні чинники підвищення природної родючості ґрунтів, агроєкологічні методи боротьби зі шкідниками та хворобами, а також переваги біорізноманіття, зокрема місцевих та унікальних видів, сортів, порід. Для підвищення конкурентоспроможності органічного виробництва в аграрних підприємствах необхідно формувати та розвивати інноваційні кластери задля досягнення спільних інтересів підприємств-виробників. Створення кластерів у сфері органічного виробництва як інноваційних засобів взаємодії

Таблиця 3

Проблеми розвитку та функціонування інституційного забезпечення органічної складової аграрного сектору

Проблема	Чинники та аспекти виникнення	Ефекти впливу на економічний розвиток
Нестабільність нормативно правової бази	Часті зміни векторів та пріоритетів аграрної політики.	Деструктивність поведінки інститутів регулювання аграрного ринку, системна невизначеність щодо рівня підтримки аграрних виробників.
Нерівні умови доступу виробників до інфраструктурних каналів збуту продукції, особливо експортних	Монополізація каналів збуту посередниками або фізична відсутність доступу до них.	Ситуативний характер виробництва окремих видів продукції або фактична відмова від них на користь інших.
Дорогі інфраструктурні послуги	Велика відстань до інфраструктурних об'єктів, неспроможність окремих виробників сформувати великі партії товару.	Визнання дрібними та малими виробниками необхідності кооперування у виробничо-збутовій діяльності.
Неякісні інфраструктурні послуги	Відсутність у виробників власної інфраструктури зберігання продукції.	Втрати значного обсягу продукції під час зберігання та перенесення всієї відповідальності за якість товару на його виробника.
Відсутність зрозумілої державної регуляторної політики з упорядкування інфраструктурних взаємодій на ринку	Слабкість державної підтримки як складової інфраструктурної політики.	Утвердження нестабільних за характером мотивів поведінки виробників аграрної продукції.

Джерело: побудовано на основі [9]

підприємств аграрного сектору забезпечить посилення конкурентоспроможності національних виробників органічної продукції в умовах глобальних викликів структурної модернізації економіки країни.

Література:

1. Вовк В. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє. URL: <http://www.lol.org.ua/ukr/vegetables/showart.php?id=15634> (дата звернення: 24.12.2018).
2. Буга Н., Яненко І. Перспективи розвитку органічного виробництва в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 117–125.
3. Безус Р. Соціальні мережі у просуванні продукції органічного агровиробництва. *Економіка АПК*. 2013. № 5. С. 25–30.
4. Лупенко Ю. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
5. Сайт Федерації органічного руху України. URL: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29> (дата звернення: 11.03.2019).
6. Organic Market Development in Ukraine. URL: <https://ukraine.fibl.org/en/ua-about-project.html> (дата звернення: 11.03.2019).
7. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 3 вересня 2013 р. № 425-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18> (дата звернення: 18.03.2019).
8. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10 липня 2018 р. № 2496-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19> (дата звернення: 18.03.2019).
9. Куліш Л. Розвиток конкурентоспроможного органічного виробництва в Україні. *Інвести-*

ції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 42–46. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.1.42.

10. Гончаренко Н. Кластеризація як інструмент підвищення конкурентоспроможності органічного рослинництва в умовах міжнародної конкуренції. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. № 4 (103). С. 106–112.

Анотація. В статті розглянуто суттєву основу органічного аграрно-промислового виробництва, кінцевим результатом якого є випуск органічної продукції. Виділено причини, що зберігають ефективність виробництва органічної продукції в Україні. Обґрунтовано, що розвиток органічного виробництва є важливим напрямом активізації інноваційної діяльності підприємств аграрного сектору. Досліджено сучасне становище розвитку органічного сільськогосподарського господарства, показано його місце на світовому ринку органічної продукції. Розглянуто інституціональні основи ведення, впровадження та регулювання системи органічного виробництва в Україні. Розкрито проблеми розвитку та функціонування інституціонального забезпечення органічної складової аграрного сектору, які знижують рівень ефективності органічного виробництва. Обґрунтовано доцільність реалізації кластеризації як інструменту підвищення конкурентоспроможності підприємств – виробників органічної продукції.

Ключові слова: аграрний сектор, органічне виробництво, органічна аграрно-промислова продукція, інституціональне забезпечення, кластер.

Summary. Modern economic realities of management are inextricably linked with the development of ecological agriculture based on the use of alternative technologies, organic and biological in particular. As a result of such production and economic activity, enterprises of the agricultural sector produce organic products that carry certificates of quality and environmental safety. They are also characterized by the better taste. It is quite topical to underline the ecological and economic aspects of the activation of entrepreneurial activity. It largely depends on the regularity of the institutional framework for the production of organic agricultural and industrial products. The essential basis of organic agricultural and industrial production is discussed. The final result of it is the production of organic products. It is generalized that the development of agriculture is possible via the use of alternative technologies that are environmentally safe and provide an increase in production productivity with harmonic actions in relation to agro and ecosystems. The reasons which constrain efficiency of production of organic production in Ukraine are allocated. It is proved that the development of organic production is an important trend in innovative activity of enterprises of the agricultural sector. The current state of development of organic agriculture is investigated. Its place in the world market of organic products is shown. The development of organic production has a number of obvious competitive environmental, economic and social benefits. The institutional framework for the management, implementation and regulation of the system of organic production in Ukraine is indicated. The native legal framework for the development of organic agricultural and industrial production is characterized. The problems of development and functioning of the institutional support of the organic component of the agricultural sector reducing the level of efficiency of organic production is raised. The feasibility of clustering as a tool to improve the competitiveness of enterprises-producers of organic products is indicated.

Keywords: agrarian sector, organic production, organic agricultural and industrial products, institutional support, cluster.